

prof. dr hab. inż. arch. Jerzy Uścińowicz
Katedra Architektury Kultur Lokalnych
Wydział Architektury Politechniki Białostockiej

Białystok, 23.11.2025 r.

R e c e n z j a

pracy doktorskiej

mgr. inż. arch. Franciszka Hackemera

pt.: *Przeobrażenia architektury kościoła św. Elżbiety we Wrocławiu*

napisanej pod kierunkiem promotorskim

prof. dr hab. inż. arch. Ewy Łużynieckiej

z Wydziału Architektury Politechniki Wrocławskiej,

w dyscyplinie naukowej *architektura i urbanistyka*,

w dziedzinie *nauk inżynieryjno-technicznych*

Podstawa opracowania recenzji

— pismo prof. dr hab. inż. arch. Marzanny Jagiełło, Przewodniczącej Rady Naukowej Dyscypliny Naukowej Architektura i Urbanistyka Wydziału Architektury Politechniki Wrocławskiej z dn. 10.07.2025 r. (W1/4020/9/2025), z prośbą o opracowanie recenzji rozprawy doktorskiej mgr. inż. arch. Franciszka Hackemera pt.: *Przeobrażenia architektury kościoła św. Elżbiety we Wrocławiu*, zgodnie z uchwałą nr 115/14/RDND01/2024-2028 Rady Dyscypliny Naukowej Architektura i Urbanistyka z dnia 9.07.2025 r. w sprawie wyznaczenia recenzentów w postępowaniu, w sprawie nadania stopnia doktora w dziedzinie nauk inżynieryjno-technicznych w dyscyplinie architektura i urbanistyka Panu mgr. inż. arch. Franciszkowi Hackemerowi;

— *Uchwała nr 116/14/RDND01/2024-2028 Rady Dyscypliny Naukowej Architektura i Urbanistyka* z dnia 9.07.2025 r. w sprawie powołania komisji doktorskiej w postępowaniu w sprawie nadania stopnia doktora w dziedzinie nauk inżynieryjno-technicznych w dyscyplinie architektura i urbanistyka Panu mgr. inż. arch. Franciszkowi Hackemerowi;

— *Uchwała nr 115/14/RDND01/2024-2028 Rady Dyscypliny Naukowej Architektura i Urbanistyka* z dnia 9.07.2025 r. w sprawie wyznaczenia recenzentów w postępowaniu w sprawie nadania stopnia doktora w dziedzinie nauk inżynieryjno-

technicznych w dyscyplinie architektura i urbanistyka Panu mgr. inż. arch. Franciszka Hackemera;

— *Uchwała nr 184/08/RDND01/2021-2024 Rady Dyscypliny Naukowej Architektura i Urbanistyka* z dnia 14.07.2021 r. w sprawie warunków wyróżniania rozpraw doktorskich w dyscyplinie naukowej architektura i urbanistyka;

— *Ustawa z dnia 3 lipca 2018 r. Przepisy wprowadzające ustawę – Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce* (Dz. U. z 2018 r. poz. 1669 z późn. zm.);

— *Ustawa z dnia 20 lipca 2018 r. – Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce* (Dz. U. z 2024r. poz. 1571 z późn. zm.);

— *Regulamin Nadawania Stopni Naukowych na Politechnice Wrocławskiej* (wprowadzony uchwałą Senatu Politechniki Wrocławskiej nr 22/2/2024-2028 w dniu 24 października 2024 r.).

Refleksja ogólna

Praca doktorska mgr. inż. arch. Franciszka Hackemera dotyczy naukowych badań architektury o szczególnych wartościach kultowych i kulturowo-historycznych – zabytkowej architektury sakralnej. Jak każda praca naukowa bazująca na rejestracyjnych i analitycznych podstawach badań architektoniczno-konserwatorskich prowadzonych *in situ* oraz pogłębionych kwerend archiwalnych i literatury przedmiotu – spełniająca się w analizach porównawczych zebranego materiału badawczego, najpierw poprzez obserwację i jego inwentaryzację z metodycznym wykorzystaniem współczesnych technik i technologii rejestracyjnych, kategoryzację typologiczną przemian w niej zachodzących w postaci stratygraficznych rozwarstwień kulturowych, badanie komparatystycznych powiązań kontekstowych, interpretację współzależności, wreszcie przez graficzną i werbalną analizę porównawczą, syntetyczną ocenę wartości poszczególnych części obiektu zabytkowego oraz ich strukturalnych związków i relacji do jego całości, a także interpretację wyników, ocenę i metodycznie przeprowadzone wnioskowanie – jest pracą bardzo istotną. Szczególnie dziś – w czasach jawnego spadku zainteresowania współczesnej cywilizacji badaniem i ochroną zabytkowego dziedzictwa materialnej i niematerialnej kultury człowieka oraz poszukiwania jej ciągłości w czasach współczesnych – każdy akt systematycznych badań w tym zakresie jest chwalebny i ze wszech miar nauce potrzebny, wręcz pożądaný. Przy wciąż niewielkiej ilości opracowań monograficznych dotyczący architektury sakralnej, w dobie, gdy tę architekturę na

chrześcijańskim Zachodzie Europy się dziś burzy lub przekształca na obiekty zmieniające ich pierwotny, duchowy status – praca zasługuje na uwagę szczególną. Graficzna i werbalna rejestracja zasobów służąca utrwalaniu pamięci o ważnych dla tożsamości kulturowej religijnych wspólnot utworach architektury sakralnej, przynależąc do sfery badań podstawowych, bo w nich zawiera się podstawowy cel i efekt poznawczy recenzowanej pracy – stanowi również podstawę źródłową dla pogłębionych badań wielu innych badaczy tej architektury. Jej służebność i walor użyteczny są więc dla nauki architektury bezdyskusyjne.

Należy więc już na wstępie podkreślić pierwszą i zdecydowanie najważniejszą wartość pracy. Metodyczna rejestracja form dawnej architektury świątyń i ich przekształceń w czasie, istotna dla utrwalenia tożsamości duchowej narodu i jego wspólnot lokalnych, składa się na dobro ich kulturowego dziedzictwa. Kultura, odwołując się do powstałego dawniej i ciągle rozwijanego świata idei, obrazów i form, stanowi podstawowy zapis pamięci człowieka o tym świecie. Związana z nią nieodłącznie kategoria tradycji, będąca tym, co zapamiętane zostało z przeszłości historii, a co stanowi w niej wartość godną przekazywania przyszłym pokoleniom, jest bowiem podstawą ich tożsamości. Dlatego też wszelkie działania zmierzające do utrwalania wartości tej architektury, tak poprzez zapisywanie jej w pamięci człowieka, jak przede wszystkim poprzez nadawanie jej postaci ciągle żywej i twórczej, stanowiącej dla niego dziedzictwo tradycji kulturowej jego życia, bądź utrwalonej i chronionej w formie zabytku, bądź to stanowiącej inspirację dla nowych dzieł architektury – należy ocenić wysoko. W dziele rejestracji wartości tej architektury oraz dogłębnego ich zrozumienia i opisanie, w tym również w aspekcie ich przyszłej, właściwej ochrony, realizuje się niniejsza praca z sukcesem. Warte jest to podkreślenia, zwłaszcza w kontekście obierania przez architektów różnych, nie zawsze właściwych, dróg zdobywania kolejnych stopni kwalifikacji naukowych. Tutaj tej wątpliwości nie mamy. Praca ta – w tym aspekcie – może być dla innych Doktorantów dobrym przykładem do naśladowania. Pozostawia w sferze badań naukowych ślad trwały i istotny. Jest pracą bardzo ważną, aktualną, nowatorską i w aspekcie metodycznego opracowania ujmowanej problematyki jest w nauce architektury pracą wzorową.

Rejestracja i utrwalenie pamięci o ważnych dla tożsamości społecznej utworach architektury, stanowi więc podstawowy cel i efekt poznawczy pracy. Podbudowana wysokimi kompetencjami technologicznymi i konserwatorskimi –

uzyskanymi w procesie współpracy jej Autora z wybitnym Promotorem, umiejącym metodycznie ukierunkować proces myślowy Doktoranta, przekazując mu depozyt swojej wiedzy, wieloletnich doświadczeń praktycznych oraz osiągnięć naukowo-badawczego dorobku i zasad metodycznego postępowania – jest opracowaniem monograficznym modelowym.

Te dwa ważne, wskazane powyżej aspekty – metodyka i podwójny, teoretyczno-empiryczny status pracy – uwidacznia się nieustannie w strukturze jej treści, ujętej w jej poszczególne rozdziały, w sposobie prowadzonych dywagacji oraz werbalnego i graficznego ich obrazowania.

Ocena pracy

Praca jest w swojej strukturze skomponowana klarownie. Składają się na nią dwa tomy. Pierwszy z nich stanowi ujęcie werbalne prowadzonych badań, drugi zaś graficzną dokumentację tzw. Architektonicznych Jednostek Stratygraficznych.

Na tom pierwszy składa się logicznie następujących po sobie sześć rozdziałów. W rozdziale pierwszym, stanowiącym zapis metodologicznych założeń pracy, sformułowany został przedmiot, cel i zakres pracy, a także pytania i problemy badawcze oraz metody i narzędzia, przy pomocy których te badania przeprowadzono. Opisano strukturę problemową pracy i sformułowano jej główną hipotezę. Rozdział drugi stanowi analizę kontekstu historyczno-kulturowego kościoła Św. Elżbiety we Wrocławiu. Stanowi on zarys najważniejszych wydarzeń i faktów z życia miasta i regionu, wpływających na istnienie kościoła i przemiany jego architektury. Podejmuje problemy związku kościoła z lokacją miasta, pierwotnego wezwania świątyni, jej fundacji i pierwotnej funkcji oraz potwierdzeń źródłowych o jej budowie. Trzeci rozdział jest klasycznym określeniem stanu badań w zakresie podjętego tematu dywagacji, zawierającym podsumowanie tego stanu i dotychczasowych poglądów badaczy na temat historii wrocławskiej fary. Obszerny, najważniejszy rozdział czwarty jest werbalno-graficzną relacją z przeprowadzonych przez Doktoranta badań. Jest to rozdział w swojej strukturze bardzo rozbudowany, składający się z szeregu podrozdziałów, zawierających charakterystykę badanego obiektu, analizę źródeł ikonograficznych, badania stratygraficzne (wg opracowanej uprzednio przez Promotora – metody selekcji tzw. Architektonicznych Jednostek Stratygraficznych) oraz syntetyczną analizę procesu narastania gruntu. Rozdział piąty przedstawia

proces historycznego przeobrażenia kościoła z opisem poszczególnych faz jego budowy i rozwarstwienia chronologicznego. Jest efektem przeprowadzonych przez Autora obserwacji i bezpośrednich badań architektoniczno-konserwatorskich obiektu *in situ*, a także analiz porównawczych zgromadzonych materiałów ikonograficznych, zasobów archiwalnych, analiz procesu narastania gruntu i in. Zawiera rekonstrukcję kolejnych etapów budowy kościoła oraz wynik poszukiwania stylowych i funkcjonalnych jego analogii w architekturze Śląska, Polski i Europy. Rozdział szósty jest podsumowaniem badań z konfrontacją ich wyników, z dotychczasowym stanem wiedzy na jego temat. Zawiera konkluzje dotyczące sformułowanej na wstępie hipotezy i problemów badawczych oraz wnioski i postulaty badawcze, a także pytania i problemy wymagające dalszych dociekań naukowych Autora w przyszłości.

Tom drugi pracy zawiera szczegółową dokumentację wspomnianych Architektonicznych Jednostek Stratygraficznych (AJS - Łużyńska 2022). Jest on bogato ilustrowany. Znajdują się w nim tabele opisowe i graficzne AJS oraz ich zbiorcze zestawienie na rysunkach inwentaryzacyjnych kościoła.

Podstawy motywacyjne i podstawowe założenia metodologiczne pracy

Główną podstawą motywacyjną Autora w realizacji niniejszej pracy monograficznej na temat architektury kościoła Św. Elżbiety we Wrocławiu była potrzeba uporządkowania istniejącej wiedzy o niej oraz przeprowadzenia szczegółowych badań architektoniczno-konserwatorskich, umożliwiających analizę jego przekształceń w czasie. Celem zasadniczym pracy było bowiem stworzenie, w miarę możliwości, kompletnego studium jego wielu, rozległych przeobrażeń. Studium to było motywowane w podejmowanych typach zagadnień przede wszystkim potrzebą odpowiedzi na szereg istotnych pytań i rozwiązania związanych z nimi problemów badawczych, wymagających pogłębionych analiz obiektu *in situ* i konfrontacji ich wyników z dotychczasową, niekiedy hipotetyczną, wiedzą. Pytania dotyczyły m.in. genetycznego pierwszeństwa i datowania dwu zasadniczych części świątyni korpusu i prezbiterium oraz kolejnych elementów jej architektury, wiarygodności proponowanych przez badaczy dotychczasowych prób rekonstrukcji tego korpusu i prezbiterium, ewentualnych przerw w budowie kościoła i ich powodów, kolejności przesklepiania poszczególnych jego części, wzajemnych relacji przestrzennych i powiązań genetycznych pomiędzy halą i bazyliką, powodów zaistnienia katastrof budowlanych oraz rekonstrukcji i remontów przeprowadzonych w ich wyniku etc.

Stanowią o nich także podjęte, ważne dla przemian architektury kościoła, problemy badawcze związane z identyfikacją fundatora, pierwotną funkcją kościoła, rekonstrukcją formy architektury i datowania pierwszego prezbiterium i pierwszego korpusu, ustalenia chronologii powstawania oraz datowania i związków stylistycznych kościoła gotyckiego etc. Wynikiem podjętego studium miało być opracowanie modelu przemian architektury kościoła w obranym przedziale czasowym, a obrazować to miało rozwarstwienie chronologiczne obiektu.

Przedmiotem zasadniczym pracy stanowią więc głównie przemiany kościoła Św. Elżbiety. Jej celem jest prześledzenie i przedstawienie skomplikowanej historii procesu budowlanego tego kościoła, wiodącej od wzniesienia go w pierwotnej formie, przez jego liczne przebudowy i katastrofy, aż do jego kształtu dzisiejszego. Choć proces ten był wielokrotnie przedstawiany we fragmentach opracowaniach zbiorowych wielu badaczy, to jednak nigdy nie został on ukazany w ujęciu monograficznym. Co więcej, chronologia budowy kościoła nie została dotychczas przebadana przy pomocy współczesnych narzędzi cyfrowych, takich jak scanning przestrzenny czy techniki fotogrametryczne. Nie skoncentrowano się również dotąd na zagadnieniach stratygrafii chronologicznej obiektu, co w przypadku wysokiej rangi kościoła w mieście oraz jego wpływu na architekturę kultur lokalnych i regionu, wydaje się być poważnym niedostatkiem.

Przy tak zorientowanej, silnie zagęszczonej problematyce badawczej pracy standardowe delimitacje – terytorialna i czasowa – wydają się być oczywiste. Zakres terytorialny pracy obejmuje więc sam kościół wraz z wieżą, ze znajdującymi się niegdyś na tej samej działce i związanymi z nim kaplicami: Krappów i Św. Materna, rozpatrywanymi jedynie kontekstowo, w odniesieniu do procesu przemian architektury świątyni. Natomiast dolną granicę czasową badań wyznacza powstanie najstarszych, zachowanych reliktyw architektury kościoła, ze szczególnym uwzględnieniem okresu Średniowiecza, zwłaszcza XIII i XIV w. Górną granicę zakresu czasowego wyznacza, co oczywiste, czas ukończenia przez Doktoranta badań terenowych – rok 2025. Zatem ramy czasowe podejmowanych przekształceń można określić jako: ok. 1200 r. – 2025 r. ustanawiając okres najistotniejszych przemian architektury kościoła, w tym wzniesienie pierwszej i drugiej, zachowanej do dziś, fary.

Na podstawie przeprowadzonych analiz Doktorant sformułował hipotezę stanowiącą o tym, że *"Budowa kościoła św. Elżbiety była wielowątkowym, skomplikowanym procesem utrudnionym przez katastrofy budowlane i problemy konstrukcyjne."* Hipoteza ta, choć wydaje się sformułowana na ogólnie niewysokim

poziomie badawczego ryzyka, charakterystyczna jest dla opracowań monograficznych, w których występuje wiele wątków badawczych, a sednem jest przede wszystkim poznanie, rejestracja, katalogowanie wartości, kategoryzacja aksjologiczna i typologiczna oraz konfrontowanie pozyskiwanej wiedzy z wiedzą dotychczasową. I choć sformułowaną hipotezę można uzupełnić o uzyskane, selektywnie wybrane, wyniki Jego badań szczegółowych, dotyczących najbardziej istotnych przekształceń architektury świątyni dokonanych po katastrofach – co wynika wprost z przeprowadzonej wzorowo stratygrafii nawarstwień kulturowych (AJS), stanowiących nowe osiągnięcie badawcze – to Autor poprzestaje jedynie na stwierdzeniu ogólnym. Szkoda, bo wyniki badań dają ku temu wiarygodne podstawy.

Autor stosuje w pracy parę metod badawczych. Podstawową była – według recenzenta – metoda analizy porównawczej. Miała ona zastosowanie głównie w pierwszych etapach badań. Ale zastosowano ją także w architektoniczno-konserwatorskiej analizie struktury murów kościoła, niezbędnej do sformułowania stratygrafii chronologicznej obiektu, co było konieczne ze względu na ogromną skalę kościoła, jego niejednorodność spowodowaną licznymi przekształceniami oraz szeregu obiektywnie istniejących utrudnień w rozpoznaniu nawarstwień materiałowych. Dość liczne przenicowania murów i otynkowanie wewnętrznych jej powierzchni uniemożliwiły pełną rekonstrukcję modelu dziejów świątyni, na podstawie empirycznych badań stratygraficznych. Niezbędne więc było uzupełnienie tych analiz o studia historyczne i analizy komparatystyczne obiektów analogicznych. Dzięki kwerendom materiałów archiwalnych – bibliograficznym, kartograficznym czy ikonografii – było to możliwe w stopniu wystarczającym dla potrzeb niniejszej rozprawy (nawiasem mówiąc – kwerendy i studia literaturowe – nie stanowią metody lecz są jej elementem poprzedzającym). Zwłaszcza pozyskany zbiór źródeł ikonograficznych, poddany analizom uwzględniającym przedstawienia nieistniejących części kościoła oraz detektywistycznym wręcz analizom porównawczym zachodzących przekształceń jego architektury, umożliwił sformułowanie wniosków i wytycznych produktywnie skonfrontowanych z wynikami badań stratygraficznych.

Wydaje się, że Doktorant zastosował również metodę indukcyjną, a w końcowym etapie zwłaszcza metodę strukturalistyczną, o czym jednak w założeniach metodologicznych pracy nie wspomina.

Na szczególną uwagę zasługują metodycznie przeprowadzone badania *in situ*. Polegały one na wykonaniu klasycznej inwentaryzacji konserwatorsko-

architektonicznej metodą pomiarów bezpośrednich – całego kościoła oraz jego elementów, detali i budulca, a także przy zastosowaniu technik wirtualnych skaningu 3D obiektu przy pomocy fotogrametrii cyfrowej i LiDAR. Posłużyło to do wiarygodnego skonstruowania modelu cyfrowego, a później ortofotografii wszystkich elewacji – zewnętrznej i wewnętrznej – architektury świątyni, w tym trudno dostępnych przestrzeni strychów, nawy głównej i naw bocznych, trzech zachodnich przęseł korpusu, wieży, krypty, filarów, ambon oraz innych istotnych elementów i detali.

Wykonane ortofotografie świątyni posłużyły do wykonania rysunków wektorowych stanowiących kompletną inwentaryzację kościoła w programie AutoCAD będących następnie podstawą do wykonania ilustracji rozwarstwień kościoła oraz do nanoszenia warstw informacji dotyczących stratygrafii. Na podkładach tych oznaczono AJS i fazy budowlane. Dokonano również pomiarów budulca, w tym zwłaszcza wymiarowania cegieł i ich skomponowania w wątki oraz charakterystyczne cechy spoin, takich jak rodzaj i kolor zaprawy, typ fugowania. Skrupulatność i rozległość prac była imponująca, albowiem pobrano wymiary 727 cegieł z 43 charakterystycznych miejsc w kościele.

W końcowym efekcie wykonano stratygrafię chronologiczną kościoła z wykorzystaniem metody AJS, opracowanej uprzednio przez Promotor doktoratu – prof. Ewę Łużyńską. Przedstawiono każdą z wyodrębnionych 74 AJS. Rozdział IV.3. *Badania stratygraficzne - Architektoniczne Jednostki Stratygraficzne* zawiera informacje o podstawowych cechach i przebiegu granic tych jednostek, a każda z nich została zilustrowana ze wskazaniem jej położenia w kościele oraz jej charakterystycznych elementów. Dodatkowym elementem werbalnym, służącym przedstawieniu jednostki, jest tabela, która zawiera wyszczególnienie elementów składowych AJS z ich charakterystycznymi cechami, co przedstawiono w tomie drugim pracy. AJS przypisano do obszerniejszych chronologicznie faz budowlanych, a ich orientacyjny czas powstania Doktorant określił przy pomocy metod datowania względnego na podstawie badań stratygraficznych oraz badań kontekstujących, wyprowadzonych z kwerend zasobów archiwalnych, pisanych, drukowanych i ikonograficznych oraz w oparciu o analizę detalu architektonicznego.

Synchronicznie do badań *in situ* Autor przeprowadził badania komparatystyczne tj. analizy porównawcze obiektów w stosunku do kościoła analogicznych.

Równolegle do prac terenowych w kościele przeprowadzano badania porównawcze obiektów analogicznych. Spośród nich określono 32 obiekty o

szczególnym znaczeniu, z terenu Polski, Czech, Niemiec i wschodniej Francji, które zostały skatalogowane. Na podstawie wykonanych fotografii i modeli cyfrowych 3D tych obiektów Doktorant przeprowadził analizę potencjalnych związków formalnych i funkcjonalnych, w odniesieniu do badanej świątyni fary Św. Elżbiety. W finale rozwarstwienia chronologicznego kościoła dokonał on niezbędnych uzupełnień, co pozwoliło na sprawdzenie geometrycznej spójności i weryfikację testowanych hipotez dotyczących rekonstrukcji dziejów kościoła, w aspekcie jego chronologicznych przemian.

W ten sposób uzyskał Doktorant w miarę możliwości pełny obraz dokonanych przekształceń, wymagający analizy, właściwej interpretacji i wnioskowania, co w dalszej części pracy z sukcesem uczyniono. Choć zastosowana przez Niego metoda badań stratygraficznych rozwarstwień sformułowanych w metodyczny model tzw. Architektonicznych Jednostek Stratygraficznych jest dziełem Jego Promotorki, to sposób jego testowania na badanym obiekcie, zakres wykonanych badań porównawczych, koordynacja inwentaryzacyjna w klasycznych i cyfrowych technikach pomiarowych i modelowania 3D, prowadzone synchronicznie analizy komparatystyczne oraz sposób ujęcia całego procesu badawczego w strukturalny system wzajemnie skoordynowanych przekształceń obiektu – jego nawarstwień, rozwarstwień, rujnacji i uzupełnień w czasie – predysponują do uznania powyższego dokonania Doktoranta za jej eksperymentalne rozwinięcie i wzbogacenie. Co można uznać w pełni za osiągnięcie naukowe pracy.

Kluczowym jest również V. rozdział w dysertacji pt.: *Przeobrażenia kościoła - fazy budowlane, rekonstrukcje, analogie*, a w nim sformułowanych przez Doktoranta 9 faz budowlanych powstawania i przekształcania kościoła, wyodrębnionych w wyniku połączenia wspomnianych wyżej grup Architektonicznych Jednostek Stratygraficznych. Ich orientacyjne datowanie określił w procesie dedukcyjnym zgromadzonych zasobów archiwalnych, ikonografii oraz w wyniku analiz architektonicznego detalu. Wszystkie etapy budów, przebudów, odbudów i remontów wrocławskiej fary składają się na obraz całości dziejów jego dzisiejszej architektury, strukturalnie ujętej w poszczególne fazy. Opisowe i ilustracyjne ujęcie tych faz Doktorant finalizuje ukazaniem zbiorczej stratygrafii całej świątyni oraz prób jej rekonstrukcji w poszczególnych fazach. Przedstawił je w postaci rysunków planów, elewacji i przekrojów budynku oraz ujęć modeli 3D. Rozdział ten uzupełnił analizą, analogicznych do badanego obiektu, kościołów europejskich, rozpatrywanych w aspekcie powiązań stylowych i funkcjonalnych.

Jest to bardzo treściwe i wiarygodne studium poszukiwania komparatystycznych powiązań kościoła ze spowinowaconymi jej analogiami. Jedną z konkluzji wywodów Doktoranta, wyrażona przez Niego z pewną ostrożnością, mówiąca o tym, że chęć fundatorów świątyni *„wzniesienia okazałej, monumentalnej nawy głównej walczyła na Śląsku z dążeniem do stworzenia syntetycznej, prostej bryły zewnętrznej bez widocznych łuków przyporowych”*, co *„w kościele św. Elżbiety doprowadziło (...) do zastosowania rozwiązań ryzykownych. Stosunkowo duża różnica w wysokości punktów podparcia sklepień i łuków oporowych prowadzi bowiem do problemów ze statyką ścian”* — mogła być być dobrym, wspierającym hipotezę główną, jej uzupełnieniem. Szkoda, że to ryzyko nie zostało podjęte w sposób bardziej stanowczy.

Za w pełni wiarygodną uznać też można finalizującą ten rozdział opinię Autora, że prócz ewidentnych analogii kościołów śląskich wśród architektury europejskiej najsilniejsze podobieństwa do gotyckiej fary Św. Elżbiety mają świątynie klasztorne, zwłaszcza cysterskie (Lubiąż, Złota Koruna, Kaisheim i Salem), co skłoniło nawet Kutznera do stwierdzenia, że główną motywacją tego podobieństwa było wzniesienie świątyni dającej wyraz ówczesnej monastycznej duchowości mieszczaństwa — jak mówi Doktorant — *„stojącej w opozycji do arystokratycznych tradycji gotyku katedralnego”*. Testowanie jednak tej odważnej hipotezy pozostawić należy przyszłej docieklivosti naukowej Doktoranta.

Przedstawione w pracy wywody — metodą analiz, ciągłych przybliżeń i syntez, różnych zestawień i analitycznych porównań, poprzez odwołania do doświadczeń badawczych Promotora pracy i uwarunkowań kontekstuujących je, poprzez różne ujęcia świadomości grupowej, nauki i doświadczenia, w zestawieniu z różnymi, utrwalonymi już osiągnięciami badawczymi innych badaczy architektury sakralnej i jej dziejów — budują właściwą kanwę do udowodnienia sformułowanej w pracy tezy: *„Budowa kościoła św. Elżbiety była wielowątkowym, skomplikowanym procesem utrudnionym przez katastrofy budowlane i problemy konstrukcyjne.”* Dlatego też ostatni VI. rozdział pracy pt.: *Podsumowanie* — stanowiący skrótowe, syntetyczne przywołanie poglądów Autora oraz odpowiedzi na postawione we wstępie pytania i sformułowane problemy badawcze, a także otwarte skonfrontowanie Jego poglądów z opiniami innych badaczy poprzedników — potwierdzenie tej hipotezy ostatecznie dokumentują. Pracę kończą badawcze postulaty, będące zapowiedzią przyszłych badań Doktoranta, do czego z pełnym przekonaniem Go zachęcam.

Odnosząc się do strony formalnej rozprawy należy stwierdzić, że rozprawa ma dużą objętość. Ma 427 stron tekstu i ilustracji. Pierwszy tom, stanowiący ujęcie werbalne pracy ma ich 230, drugi zaś – 186 (s. 231-427). Zestawienie bibliograficzne ma 114 pozycji literatury przedmiotu (poza jednostkami archiwalnymi). W pracy zamieszczono dużo, niepublikowanych dotąd, archiwalnych materiałów ikonograficznych w postaci map, rycin, rysunków, dokumentów, fotografii etc. Praca jest bogato ilustrowana. Ma bardzo precyzyjnie wykonane rysunki architektoniczne 2- i 3- wymiarowe, świadczące o wielkiej docieklivości i profesjonalizmie Doktoranta, jako architekta. Tom drugi pracy, stanowiący aneks do części bazowej, zawiera doskonale zobrazowane i opisane 74 Architektoniczne Jednostki Stratygraficzne, ze skrupulatnie wykonanymi tabelarycznymi zestawieniami ważnych informacji i opisów dotyczących ich lokalizacji w strukturze budynku, typu, statusu, budulcu, kwalifikacji stylistycznej, parametrów. Dzięki temu analizy przedstawione przez Doktoranta w pierwszym tomie pracy mają swoje zsynchronizowane, równoległe – werbalne i ilustracyjne – przedstawienie w tomie drugim, bez przerywania wątku myślowego czytelnika. Praca jest oparta na dość obszernej, wybranej, interdyscyplinarnej, literaturze przedmiotu, do której bezpośrednio odniesienie w tekście stanowią przypisy typu europejskiego lub typu harwardzkiego. Pierwsze są odwołaniem zarówno do pozycji literatury, jak też niejednokrotnie stanowią krótki komentarz do podejmowanych problemów, zawartych w tekście bazowym. W pracy Autor przeanalizował wiele istotnych, szczegółowych aspektów. Jest to materiał bardzo obszerny i w zupełności wystarczający do wyrobienia miarodajnych opinii, sformułowania wniosków końcowych i udowodnienia hipotezy pracy.

Praca ma czytelną strukturę i prawidłową konstrukcję metodologiczną. Wyraźnie określone zostały pytania i problemy badawcze, hipotezy pracy, jej cele a także zakres i metody badań. Jest zredagowana bardzo starannie, pomimo niewątpliwych trudności występujących przy kompleksowym i zarazem syntetycznym opanowaniu naukowym tego typu problematyki. Może być ona wzorem dla innych tego typu opracowań monograficznych.

Konkluzja i wniosek końcowy

W konkluzji niniejszej recenzji stwierdzam, że praca mgr. inż. arch. Franciszka Hackemera pt.: „*Przeobrażenia architektury kościoła św. Elżbiety we Wrocławiu*” stanowi pracę monograficzną o wysokich aspiracjach naukowo-badawczych, zawierającą jasno skryształizowany cel poznawczy, osiągnięty na wyróżniającym się poziomie metodycznego zdyscyplinowania i kultury przekazu wartości. Ma bardzo duży potencjał naukowo-badawczy, o jednoznacznie zdefiniowanej służebności praktycznej, mającej swoje zastosowanie w metodyce badań historyczno-konserwatorskich w architekturze.

Prezentuje też bardzo dobrą, profesjonalną wiedzę teoretyczną i praktyczną oraz wysokie kompetencje Doktoranta w dyscyplinie naukowej *architektura i urbanistyka*, potwierdzając nabycie przez Niego umiejętności do samodzielnej pracy naukowej.

Pracę uznaję za w pełni odpowiadającą wymaganiom stawianym w przepisach dla prac doktorskich, w tym w szczególności określonych w *Ustawie z dnia 20 lipca 2018 r. – Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (Dz. U. z 2024 r. poz. 1571 z późn. zm.)* i może być ona podstawą do nadania mgr. inż. arch. Franciszkowi Hackemerowi stopnia naukowego doktora nauk technicznych w dziedzinie *architektury i urbanistyki*, w dalszej części przewodu. Wnioskuje o przyjęcie jej do publicznej obrony z moją bardzo dobrą oceną.

Ze względu na wybitne wartości poznawcze i w zakresie metodyki realizacji badań konserwatorsko-architektonicznych, proponuję wyróżnienie pracy.

JERZY UŚCINOWICZ
prof. dr hab. inż. architekt